

IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENTLIKNING TUZILMASI VA KOMPONENTLARI

Xolmirzayev Nuriddin Abdullayevich

Navoiy davlat pedagogika instituti 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi: Pedagogik
ta’limotlar tarixi ixtisosligi doktoranti

ANNOTATSIYA

Maqolada ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani rivojlantirish muhimligi asoslanadi. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning tuzilishi va mazmuni ko‘rib chiqiladi. Ushbu muammo bo‘yicha turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish bizga ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning o‘ziga xos tuzilmasini taqdim etishga imkon berdi. Tanlangan ijtimoiy-madaniy komponentlar oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy-madaniy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-madaniy kompetentsiya, madaniy komponent, sotsialingvistik komponent, lingvistik komponent, ijtimoiy-psixologik komponent, psixologik komponent, adekvat

ABSTRACT

The article is based on the importance of developing socio-cultural competence. The structure and content of socio-cultural competence are considered. The analysis of various points of view on this problem allowed us to present a specific structure of socio-cultural competence. The selected socio-cultural components contribute to the formation of socio-cultural and communicative competencies of students at higher educational institutions

Keywords: socio-cultural competence, cultural component, sociolinguistic component, linguistic component, socio-psychological component, psychological component, adequate.

KIRISH

Zamonaviy dunyo juda ziddiyatli. Bir tomondan, globallashuv jarayonlari kechmoqda, ikkinchi tomondan, millatlararo munosabatlar yomonlashib, etnik nizolar tobora keskinlashib bormoqda. Bugungi kunda etnik nizolar dolzarb muammo hisoblanadi. Stokgolm Xalqaro zamonaviy dunyo masalalari instituti tadqiqotiga ko‘ra, keyingi vaqtdagi o‘tkir ijtimoiy mojarolarning 2/3 qismi millatlararo munosabatlar bilan bevosita bo‘g‘liq hisoblanadi.

Aksariyat olimlarning ta'kidlashicha, etnik nizo davlat uchun eng xavfli ichki tahdid hisoblanib, u jamiyatni beqarorlashtiradi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qiladi. Millatlararo ziddiyatning aksariyat belgilari ijtimoiy-madaniy xususiyatga ega: til, din, me'yorlar, qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar, stereotiplar, milliy ramzlar, fikrlash va xatti-harakatlardagi farqlar va boshqalar.

Bugungi kunda dunyoda xalqlarning intensiv aralashmasi mavjud bo'lib, faqat O'zbekiston Respublikasida hozir 130 dan ortiq turli millat vakillari istiqomat qilishadi va ular bir jamiyatda o'zaro munosabatda yashashlari kerak. Shuning uchun ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasini shakllantirish muammosi hozirda alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Shakllangan ijtimoiy-madaniy kompetentsiya samarali madaniyatlararo muloqotning, ya'ni boshqa madaniyat vakillari bilan adekvat o'zaro munosabatning kafolati hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasasi ta'lim jarayonining muhim qismi madaniyatlararo muloqotga aylanishi hamda turli etnik va madaniy guruhlarining o'zaro hurmati va birgalikda yashashiga asoslanishi kerak.

Mamlakatimizda ilg'or xorijiy tajribalar asosida uzluksiz ta'lim tizimi uchun bo'lajak yosh o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, talabalar ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan [1]. Bu borada aksiologik yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi

Pedagog kadr tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari oldiga hozirgi ijtimoiy-madaniy vaziyat va ta'limning yagona jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi jarayonida xorijiy tillarda samarali muloqot qila oladigan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda yangi, yanada murakkab vazifalarni qo'yadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirish bo'yicha nazariy material tahlili shuni ko'rsatadiki, chet tilini o'rganuvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasini shakllantirish muammosi ham, uni hal qilish usullari ham ko'plab mutaxassislarining e'tiborini tortdi. Xususan, tadqiqotchilar ijtimoiy-madaniy stereotiplarga (N.D.Bragina, V.A.Maslova, T.M.Nikolaeva, Yu.E.Proxorov), til va madaniyatning o'zaro ta'siri masalalariga e'tibor qaratdilar. V.Apakova,

E.M.Vereshchagin, V.I.Karasik, P.V.Sysoev va boshqalar), ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirishga umumiy yondashuvlar (E.M.Vereshchagin, G.V.Elizarova, V.Yu.Mishanina, E. S. Passova va boshqalar). Bundan tashqari, o'qitish sohasida ijtimoiy-madaniy vakolatlarini shakllantirish bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqilgan, Federal davlat ta'lim standarti ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning bir nechta tarkibiy qismlarini, shu jumladan o'z madaniyatini tushunish, boshqa madaniyatning dunyoqarashini mazmunli tushunish, o'rganilayotgan til va unda so'zlashuvchilarni ijobiy idrok etish, nizolar va qarama-qarshiliklarni hal qilishga tayyorlikni belgilaydi madaniyatlararo muloqotni o'tkazish qobiliyati va ko'nikmalari sifatida. Ta'lim standartlarining har bir keyingi nashri bilan ijtimoiy-madaniy kompetensiyaga katta ahamiyat beriladi. Shundan so'ng oliy ta'limda ham o'zgarishlar ro'y bermoqda, bu yerda har yili chet tilini o'qitishda talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish usullariga e'tibor hajmi ortib bermoqda. Ko'plab zamonaviy tadqiqotlarga qaramay, o'qitish jarayonida kelajak tarixchilarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish masalasi hali ham etarli darajada o'rganilmagan.

Ijtimoiy-madaniy ta'lim muammolari bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar (I.L.Bim, G.V.Vorobyov, N.D.Galskova, G.V.Elizarova, V.G.Kostomarov, N.G.Muravieva, V.V.Safonova, V.P. Sysoev, A.Cheits, A.N.Shchukin), ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning tarkibiy tuzilishiga alohida e'tibor beradi. Tarkibi va mazmuniga oid qarashlar xilma-xilligini hisobga olib, biz buni maqsadga muvofiq, deb, bilamiz va ularning ba'zilarini batafsilroq ko'rib chiqamiz.

I.L.Bim sotsial-madaniy kompetensiyaning to'rtta komponentini ajratib ko'rsatadi: sotsiallingvistik, fan, umumiy madaniyat va mamlakatshunoslik.

V.V.Safonovanning fikricha, ijtimoiy-madaniy kompetensiya o'z tarkibiga lingvomadaniy, sotsiolingvistik va madaniy kompetensiyalarni oladi. Barcha uchta kichik kompetensiyani o'zlashtirish talabalarning ma'lum bilimlarga ega bo'lishi bilan birgalikda ijtimoiy-madaniy ko'nikmalar va qobiliyatlar, ijtimoiy-madaniy kuzatish, ijtimoiy-madaniy xolislik, ijtimoiy-madaniy moyillikni shakllantiradi [6].

Tadqiqotchilar G.A.Vorobyov va A.Cheits ijtimoiy-madaniy jihatdan ham kompetensiya murakkab hodisa sifatida hisoblab, ma'lum bir komponentlar to'plamini ajratib ko'rsatadi, xususan [2. 31-bet]:

- lingvomadaniy komponent (milliy madaniy semantikaga ega leksik birliklar va ularni madaniyatlararo muloqot holatlarida qo'llash qobiliyati);
- sotsiolingvistik komponent (ijtimoiy qatlamlarning lingvistik xususiyatlari, turli avlodlar, jinslar vakillari, ijtimoiy guruhlar, dialektlar);

- ijtimoiy-psixologik komponent (ijtimoiy va madaniy shartli stsenariylarga, milliy o'ziga xos xatti-harakatlar modellariga ega bo'lish, ma'lum bir madaniyatda qabul qilingan aloqa texnologiyasidan foydalanish);

- madaniy komponent (ijtimoiy-madaniy, tarixiy va madaniy, etnik-madaniy fon).

E.V.Tixomirova, ijtimoiy-madaniy kompetentsiya subkompetentsiyalar tarkibida faqat ikkita: sotsiolingvistik va strategik kompetentsiya aniqlaydi. Ijtimoiy lingvistik kompetentsiya ostida stilistik bilimlarni tushunadi va an'anaviy nutq qoidalari, og'zaki xatti-harakatlarga ko'ra muloqot qobiliyatini tushunadi. Strategik kompetentsiyada muloqotning lingvistik muammolarini yengish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi [7].

Mamlakatimiz pedagog olimlari A.Abduqodirov, R.H.Jo'rayev, Z.K.Ismoilova, E.R.Yuzlikayeva, M.B.Urazova, K.D.Risqulovalarning tadqiqot ishlarida oliy ta'lim muassalarida ta'limni intensivlashtirish hamda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanish, yosh o'qituvchilarning kompetensiyasi va unga qo'yiladigan didaktik talablar, ushbu atamaning mazmuni, uning tarkibiy qismlari, shakllanish bosqichlari, ta'lim samaradorligini ta'minlashda motivatsiyaning o'rni haqidagi zamonaviy yondashuvlar kabi muammolarning ilmiy nazariy asoslari o'z aksini topgan.

Ispaniyalik tadqiqotchi Marianna SelsMursiya ijtimoiy-madaniy kompetentsiya tarkibida to'rtta komponentni ajratib ko'rsatadi: ijtimoiy vaziyat omillari, stilistik omillar, yozma (xat yozish), madaniy omillar va og'zaki bo'lmagan kommunikativ omillar. [8]

NATIJALAR

Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy-madaniy kompetentsiya tuzilmasini taqdim etishning bir qancha variantlari mavjud bo'lib, shundan ma'lum bo'ladiki, sotsial-madaniy kompetentsiya bir qator kichik kompetensiyalarni o'z ichiga olgan murakkab ob'ektdir. Ijtimoiy-madaniylikning tarkibiy jihatdan mazmunli modellarini tahlil qilish orqali ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlari ajratiladi [4]:

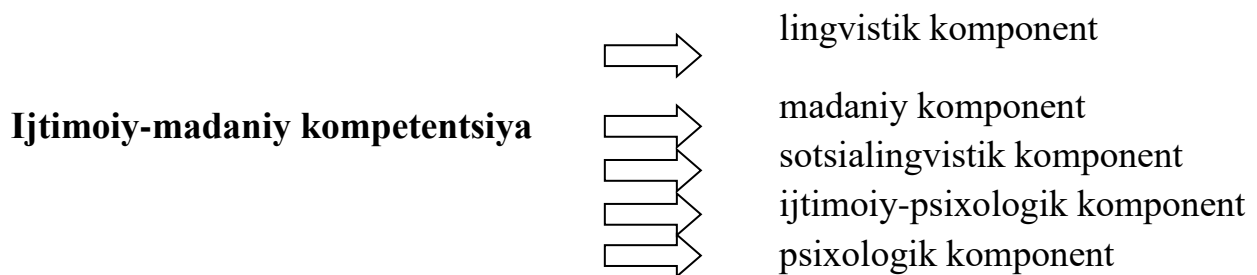
- lingvistik (lingvomadaniy, lingvokulturologik), yuqori malaka darajasini ko'rsatadi. lingvistik va nutqiy material (ekvivalent bo'lmagan lug'at, lingvistik voqelik, frazeologik birliklar, maqollar va boshqalar);

- madaniyatshunoslik (mintaqashunoslik, milliy-madaniy, ijtimoiy), shu jumladan, mamlakatingiz madaniyati va mamlakatdagi til haqidagi bilimlar, axborotdan foydalanish qobiliyati, aloqa texnikasi va usullari;

- ijtimoiy lingvistik (ijtimoiy xulq-atvor, xulq-atvor), ijtimoiy qatlamlarning lingvistik xususiyatlarini bilish uchun mas'ul bo'lgan, turli xil vakillar: avlodlar, jinslar, ijtimoiy guruhlar, dialektlar: nutq stereotiplarini bilish, vaziyat va kommunikativ klişelar, nutq odobi formulalari, nutq modellari.

- ijtimoiy-psixologik (kommunikativ-psixologik faoliyat-nutq, lingvistik-ijtimoiy-kulturologik), ijtimoiy egalik bilan bog'liq – va madaniy shartli stsenariylar, milliy modellar ushbu madaniyatda qabul qilingan aloqa texnikasidan foydalangan holda xatti-harakatlar.

Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning tuzilishi

MUHOKAMA

Hozirgi ijtimoiy-madaniy modellarni kompetentsiyalarni hisobga olgan holda tahlil qilib, biz uning mavjudligini asoslab beradigan tarkibiy qismlarni ajratish mumkin. Shunday qilib, ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismlari sifatida lingvistik, madaniy, sotsiolingvistik, ijtimoiy-psixologik va psixologik tarkibiy qismlarga bo'lindi.

Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani kichik besh komponentining har birini ko'rib chiqib quyidagicha kengroq tahlil qilish mumkin: [2, 3, 5].

1) Lingvistik va mintaqaviy kompetentsiya so'z boyligi, fon so'zlari, lingvistik va milliy voqelik, ekvivalent bo'lmagan bilimlarni birlashtiradi. Ijtimoiy-madaniy semantikaga ega bo'lgan idiomalar, frazeologik birliklar, leksik birliklar, shuningdek, madaniy ahamiyatga ega leksik birliklar, gap mazmuniga va vaziyatga muvofiq madaniyatlararo muloqotni talab qiladi.

2) Madaniy kompetentsiya xalqning an'analari, urf-odatlarini bilishni o'z ichiga oladi; shuningdek, mamlakati hududida joylashgan geografik nomlar, milliy bog'lar va qo'riqxonalar, bayramlar, mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shgan mashhur shaxslar, san'at asarlari va adabiyot qahramonlari, o'yin va o'yinchoqlar, mashhur nashrlar (gazetalar, jurnallar), televidenie va radioeshittirishlar. Talabalar milliy xususiyatni, kundalik hayotning o'ziga xos xususiyatlarini, aholi farovonligini, jamiyat a'zolarining asosiy qadriyatlarini, turli sohalardagi yutuqlarni (fan, san'at, tibbiyot), siyosiy tizim, milliy taomlar va boshqalarni bilishlari talab etiladi.

3) Ijtimoiy lingvistik subkompetentlik ijtimoiy qatlamlar, turli avlod vakillari, jinslar, ijtimoiy guruhlar, dialektlarning xususiyatlarini, muloqot uslublarining farqlanishini o'z ichiga oladi. Talabalar tilni ma'lum bir lingvomadaniy jamiyatda o'rnatilgan me'yorlarga muvofiq o'zlashtirishni o'rganishi, o'z nutqida kontekstga qarab nutq va xatti-harakatlaridan foydalanishi kerak.

4) Ijtimoiy-psixologik kichik kompetensiyaga turli xil muloqot holatlaridagi xatti-harakatlar qoidalari, odob-axloq me'yorlari, ijtimoiy va madaniy jihatdan aniqlangan stsenariylarga ega bo'lish, ma'lum bir madaniyatda qabul qilingan kommunikativ texnikadan foydalangan holda milliy o'ziga xos xatti-harakatlar kiradi. U madaniyatlararo o'zaro ta'sir va madaniyatlararo qiyinchiliklarni bartaraf etish strategiyalarini o'zlashtirish darajasini aks ettiradi.

5) Psixologik subkompetentlik boshqa madaniyat vakillari bilan chet tilida muloqot qilish istagini, millatning milliy xarakteri, madaniyati va mentaliteti haqida stereotiplar, yolg'on g'oyalarga ega bo'lmaslik, ularga nisbatan antipatiya, qoralash, dushmanlik va ksenofobiyaning yo'qligini, turli til jamoalar vakillariga bag'rikenglik tuyg'usini rivojlantirish tushunadi.

Bir guruh chet el olimlari (Preston, Braun, Levinson, Sells-Murcia) o'zaro ta'sir vaziyatida muloqot ishtirokchilariga taalluqli ijtimoiy vaziyat omillari sifatida omillarining birinchi guruhini belgiladilar [9]. Bularga quyidagilar kiradi: ishtirokchilarning yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, bir-biridan ijtimoiy tarqoqligi (ham ijobiy, ham salbiy sharoitlar). Bu omillarning barchasi muloqot xulq-atvoridagi strategiyalarni, aloqa ishtirokchilarining bir-birlari bilan qanday gaplashishlarini va ular bilan qanday gaplashishlarini belgilaydi.

Ikkinchi toifadagi omillar stilistik muvofiqlik omillari sifatida belgilanadi va u turli xil nutq uslublarining asosiy xususiyatlarini hisobga oladi.

Uchinchi guruh omillari madaniy omillar bo'lib, ular uchta muhim komponentni o'z ichiga oladi: yo'naltirilgan tillar jamoasining ijtimoiy-madaniy fundamental bilimlari, asosiy dialekt yoki mintaqaviy bilimlar. Bu bilan ingliz faylasufi va mantiqchisi Jon Alan Robinson ikkinchi tilni egallash va "ikkinchi madaniyatni egallash" bir-biri bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlagan edi [9].

Ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning to'rtinchi asosiy komponenti og'zaki bo'lmagan kommunikativ omillarni o'z ichiga oladi. Gollandiyalik olim Anton Pannikuk ta'kidlaganidek, "harakat so'zdan ko'ra balandroq gapiradi". Og'zaki bo'lmagan muloqot ijtimoiy ma'noning ma'lum bir qismini o'z ichiga oladi.

Xorijiy olimlar o'qituvchilarga o'quvchilari o'rtasida o'rgatish kerak bo'lgan mavjud madaniy qoidalar, me'yorlar va uslublar to'g'risidagi anketa yordamida "madaniy ehtiyojlar tahlili" o'tkazishni tavsiya qiladi. [10].

Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning ushbu tuzilishi ushbu muammolarni hal qilishda qo‘llanma bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bunday so‘rovnomanini yaratish uchun ijtimoiy-madaniy bilimlarning butun sohasi o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi aloqani o‘rganish uchun material bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Shunday qilib, yuqoridagilarni umumlashtirib, biz har bir kichik kompetentsiyaning tarkibiy qism tuzilishga kiritilgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Uning rivojlanishida ijtimoiy-madaniy kompetentsiya muhim rol o‘ynaydi. Bu bir vaqtning o‘zida barcha beshta kichik kompetentsiyalarni rivojlantirish, talabalarga suhbatda kerakli bilimlardan foydalanish, muayyan muloqot sharoitida xatti-harakatlarning to‘g‘ri modelini tanlash, chet el adabiyotini o‘qishda madaniy yoki tarixiy voqelikni to‘g‘ri tushunish imkoniyati va shu bilan birga talabalarga darslarda ijtimoiy-madaniy ma‘lumotlarni taqdim etishdir.

Bundan tashqari ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning barcha xususiyatlarini to‘liq o‘rganish uchun quyidagi qator jihatlarga e‘tibor qaratish lozim:

-ta‘lim-tarbiya jarayonida milliy, ma‘naviy va tarbiyaviy qadriyatlarga talabalarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning muhim omili sifatida qarash;

-bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish uchun ularda yuqori darajadagi kommunikativ va psixologik to‘siqlarni kamaytirishga doir maxsus bilimlar tizimini shakllantirish;

-bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash masalasini hal qilish;

-ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy pedagogik ta‘lim sharoitida ushbu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.

2. Воробьев Г. А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка (поиск эффективных путей) // Иностранные языки в школе. 2003. № 2. 30-35.

3. Еремеева О. В. К вопросу структурном и содержательном наполнении социокультурной компетенции // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2012. № 2. 20-22.
4. Муравьева Н. Г. Понятие социокультурной компетенции в современной науке и образовательной практике // Вестник Тюменского государственного университета. 2011. № 9. С. 136-143.
5. Орехова Ю. М. Проблема формирования социокультурной компетенции в рамках требований ФГОС нового поколения (анализ учебно-методического комплекса «English-7») // Известия СГУ. 2015. № 2. С. 95-98.
6. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Воронеж: Истоки. 1996. 237.
7. Тихомирова Е. В. Контроль владения диалогической формой устного официального сообщения (Французский язык, неязыковой вуз): Автореф. дис... канд. пед. наук. М., 1995.
8. Волкова Е. В. Структура социокультурной компетенции (зарубежный взгляд) с.346
9. Celce–Murcia, M., Dorney, Z & Thurrell, S (1995). Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. Applied linguistics, 6/2, 5-35
10. Волкова Е.В. Экспериментальная оценка динамики межкультурной коммуникативной компетенции у студентов технического университета // Вестник Казанского технологического университета. – 2013. – №16 (22).– С. 377– 381